Нацыянальны інстытут адукацыі

Кампетэнтнасны падыход

Г. М. Валочка, В. У. Зелянко, С. М. Якуба

Беларуская мова

10 клас

Дыдактычныя і дыягнастычныя матэрыялы

(базавы і павышаны ўзроўні)

Дапаможнік для настаўнікаў устаноў агульнай сярэдняй адукацыі з беларускай і рускай мовамі навучання

Рэкамендавана Навукова-метадычнай установай «Нацыянальны інстытут адукацыі» Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь

М а з ы р
«Выснова»
2 0 2 1

Базавы ўзровень

РОЛЯ МОВЫ Ў ЖЫЦЦІ ЧАЛАВЕКА І ГРАМАДСТВА

➲ **Прачытайце тэкст. З якой мэтай выкарыстоўваецца «ясная мова»?**

«Ясная мова»

У кожнага з нас ёсць праблемы, але, калі чалавек мае інваліднасць, колькасць і вастрыня праблем істотна павялічваюцца. І аднаму справіцца з імі часта не пад сілу. Задача дзяржавы і грамадства — прыйсці на дапамогу, каб зрабіць жыццё чалавека з інваліднасцю больш камфортным і якасным.

Як і любы чалавек, людзі з разумовымі абмежаваннямі маюць права на атрыманне зразумелай інфармацыі. Але як данесці яе да тых, хто адчувае цяжкасці з чытаннем і пісьмом?

Наша краіна ратыфікавала Канвенцыю ААН аб правах інвалідаў, адзін з раздзелаў якой прысвечаны неабходнасці ўкаранення «яснай мовы» як даступнага сродку камунікацыі для людзей з разумовымі абмежаваннямі.

Праект «Доступ да інфармацыі для людзей з інваліднасцю, або “Ясная мова”» накіраваны на стварэнне безбар'ернага камунікатыўнага асяроддзя для людзей з разумовымі абмежаваннямі. У «яснай мове» скарочаны слоўнік, спрошчана структура выказванняў, тэкст пішацца і размяшчаецца па пэўных правілах. На ёй нельга напісаць, напрыклад, «аўтатранспартны сродак для перавозкі пасажыраў», замест гэтага — «аўтобус». Таксама выкарыстоўваюцца карцінкі, якія называюцца піктаграмамі.

«Ясная мова» патрэбна і для людзей сталага ўзросту, якія адчуваюць складанасці з засваеннем інфармацыі. Яна важная і для замежнікаў: дзякуючы ёй лёгка зразумець, напрыклад, меню ў кавярні, якое на «яснай мове» выглядае вельмі проста — малюнкі і цана. Гэта датычыцца і інфармацыі ў аэрапортах, на вакзалах, у крамах. Так што інфармацыяй, даступна пададзенай для людзей з інтэлектуальнымі парушэннямі, могуць карыстацца і іншыя *(Паводле С. Бусько).*

- Як вы разумееце выраз «безбар'ернае камунікатыўнае асяроддзе»?
- У якой частцы тэксту паведамляецца пра асаблівасці «яснай мовы»?
- Каму можа быць патрэбнай і карыснай інфармацыя, пададзеная на «яснай мове»?
- Падрыхтуйце вуснае выказванне пра тое, як можна зрабіць жыццё чалавека з інваліднасцю больш камфортным і якасным (тып тэксту — разважанне).
- Падбярыце сінонімы да слова *ратыфікаваць*.
- Знайдзіце ў тэксце слова, якому адпавядае наступная даведка аб паходжанні: ад лацінскага *pictus* 'маляўнічы' і грэчаскага *gramma* 'запіс'. Раскрыйце значэнне гэтага слова.
- Растлумачце пастаноўку знакаў прыпынку ў першым сказе.

МАЎЛЕННЕ

➲ **Прачытайце некаторыя патрабаванні да стварэння і адаптацыі тэкстаў на «яснай мове».**

Тексты, которые разрабатываются на «ясном языке», должны отвечать ряду требований.

Избегайте длинных и сложных для понимания слов.

Используйте часто употребляемые слова.

Избегайте сокращения слов и аббревиатур.

Используйте одни и те же слова для обозначения одних и тех же явлений, объектов, действий, ситуаций.

Избегайте использования частицы *не*.

Избегайте по возможности использования сложных для понимания терминов и иностранных слов. Если нет возможности заменить сложные для понимания термины и слова, пишите пояснения к ним непосредственно в тексте.

Избегайте использования сносок для разъяснения значения слов.

Пишите слова без переноса с одной строки на другую.

Используйте короткие предложения.

Начинайте каждое предложение с новой строки.

Стройте предложение так, чтобы в нем передавалась одна мысль.

Разделяйте длинные предложения на несколько коротких.

По возможности используйте предложения с одним подлежащим.

- Якія з прыведзеных патрабаванняў могуць быць рэалізаваны толькі ў пісьмовым маўленні?
- На аснове прыведзенай інфармацыі запоўніце на беларускай мове табліцу:

Тэксты на «яснай мове»			
Патрабаванні да слоў		**Патрабаванні да сказаў**	
Рэкамендуецца выкарыстоўваць	Варта пазбягаць	Рэкамендуецца выкарыстоўваць	Варта пазбягаць

- Дакажыце, што прыведзеныя патрабаванні дазваляюць пры захаванні асноўнага зместу тэксту зрабіць яго даступным для любога чытача.
- Прывядзіце прыклады сітуацый маўлення, у якіх могуць выкарыстоўвацца тэксты на «яснай мове».

➲ **Прачытайце тэксты. Якія з іх складзены з улікам патрабаванняў «яснай мовы»?**

I. Нас з вамі чакае знаёмства з унікальным будынкам Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі (НББ) — галоўнай бібліятэкі нашай краіны. У ходзе экскурсіі мы прагуляемся па некалькіх паверхах (па першым і па другім), а таксама на ліфце паднімемся на дах будынка, дзе знаходзіцца назіральная пляцоўка.

II. Сёння мы пазнаёмімся з Нацыянальнай бібліятэкай Беларусі.

Нацыянальная бібліятэка Беларусі — гэта галоўная бібліятэка нашай краіны.

Мы пройдзем па першым і другім паверхах бібліятэкі.

На ліфце мы паднімемся на дах бібліятэкі.

На даху знаходзіцца назіральная пляцоўка.

Назіральная пляцоўка — гэта месца, з якога мы ўбачым горад.

- Якія патрабаванні ўлічаны пры адаптацыі тэксту на «яснай мове»?
- Назавіце сродкі сувязі сказаў у тэксце, складзеным з улікам патрабаванняў «яснай мовы».

ТЭКСТ

➲ **Пазнаёмцеся з парадкам запісу ў Нацыянальную бібліятэку Беларусі.**

Для запісу ў бібліятэку і атрымання чытацкага білета наведвальніку неабходна прад'явіць дакумент, які пацвярджае асобу: пашпарт, від на жыхарства ў Рэспубліцы Беларусь, пасведчанне бежанца.

Чытацкі білет выдаецца пасля аплаты. У выпадку страты і пашкоджання чытацкага білета выдаецца яго дублікат. Калі чытач забыў чытацкі білет, яму бясплатна выдаецца часовы чытацкі білет, але не больш за пяць разоў за год.

- Паспрабуйце адаптаваць тэкст з улікам патрабаванняў «яснай мовы». Запішыце адаптаваны тэкст.

➲ **Пісьмова перакладзіце тэкст на беларускую мову.**

День огурца

Современная достопримечательность Шклова — памятник огурцу, установленный в 2007 году перед Домом культуры, напротив рынка. Памятник, созданный могилёвским скульптором Андреем Воробьёвым, стал символом города: Шкловщина издавна славилась выращиванием огурцов и их богатыми урожаями.

Весит бронзовый огурец 300 килограммов. Это весёлый мужичок в пиджаке и галстуке-бабочке. На голове у него шапка из листочка, в одной руке — корзина с огурцами, в другой — цветок огурца.

С 2006 года в Шклове устраивают свой праздник — День огурца. И теперь всем благодаря празднику известно, что в Шклове растут самые вкусные и хрустящие огурцы *(По Т. Жуковской)*.

Слоўнік:

достопримечательность — выдатная мясціна, славутасць
галстук-бабочка — гальштук-бабачка
устраивать праздник — наладжваць свята
хрустящий — хру́сткі, храбусткі́

- Чаму помнік агурку стаў сімвалам Шклова?
- Знайдзіце ў тэксце апісанне помніка. Ці адпавядае яно выяве на фотаздымку? Вусна дапоўніце апісанне інфармацыяй пра настрой, які выклікае помнік агурку.
- Уявіце, што вы праводзіце экскурсію па Шклове. Што б вы паведамілі гасцям горада, спыніўшыся каля помніка агурку?
- Абгрунтуйце падзел тэксту на абзацы.

• Знайдзіце ў тэксце прыклады сказаў, звязаных паміж сабой пры дапамозе займеннікаў, злучнікаў, лексічных паўтораў.

КУЛЬТУРА МАЎЛЕННЯ

➲ **Пазнаёмцеся з правіламі паводзін слухача. Дакажыце, што яны спрыяюць наладжванню неканфліктных, добразычлівых узаемаадносін.**

Падчас размовы паводзіны слухача, яго адносіны да суразмоўцы фарміруюць у таго думку пра асобу слухача. Таму пры размове неабходна прытрымлівацца пэўных правіл.

Пры звароце каго-небудзь да вас неабходна спыніць справы і ўважліва выслухаць таго, хто гаворыць. Пры адсутнасці часу на размову трэба тактоўна растлумачыць прычыну сваёй занятасці і прапанаваць перанесці гутарку на іншы час.

У час размовы трэба быць цярплівым, ставіцца да суразмоўцы добразычліва, слухаць яго ўважліва, не спяшацца пярэчыць і спрачацца, не выслухаўшы да канца. Толькі дрэнна выхаваны, некультурны чалавек можа папраўляць апавядальніка, адварочвацца ад яго, паглядаць на гадзіннік, пазяхаць, паралельна ўступаць у размову з іншым чалавекам.

Непажадана перапыняць суразмоўцу. Наадварот, варта пацвярджаць сваю зацікаўленасць размовай, выкарыстоўваючы для гэтага моўныя (так-так, вось-вось, але) і нямоўныя (позірк у вочы, кіўкі галавы, міміка) сродкі.

Не варта марудзіць з адказам, калі суразмоўца звярнуўся да вас з пытаннем. Трэба ўмела спалучаць уменні слухаць і гаварыць, не замяняючы, аднак, слуханне гаварэннем. Беларуская прыказка вучыць: *Спачатку будзь выслуха́чым, а потым апавяда́чым*.

Мэтазгодна задаваць суразмоўцу пытанні — гэта дазволіць яму больш поўна выказаць свае думкі і пачуцці, пакажа вашу зацікаўленасць у размове і зробіць гутарку

больш змястоўнай. Аднак для падтрымання размовы не варта задаваць пытанні анкетнага характару: яны могуць насцярожыць суразмоўцу, выклікаць уражанне размовы са следчым.

Пры размове нельга рабіць іранічныя заўвагі, таму што гэта можа збіць суразмоўцу з думкі і выклікаць негатыўную рэакцыю ў адносінах да слухача.

Пры ўдзеле ў размове некалькіх чалавек не трэба адказваць на пытанне, звернутае да іншага суразмоўцы. Адказаць за другога чалавека можна толькі тады, калі той не рэагуе на пытанне. Аднак прамаўчаць у адказ на пытанне — значыць не толькі парушыць правілы культуры зносін, але і паказаць сябе неразумным або ганарлівым чалавекам *(Паводле А. Солахава).*

- Растлумачце сэнс ужытай у тэксце прыказкі.
- Якімі правіламі паводзін слухача вы дапоўнілі б гэты тэкст?
- Запішыце тыя правілы паводзін слухача, якія, на вашу думку, з'яўляюцца найбольш эфектыўнымі, сцісла сфармуляваўшы іх у форме пабуджальных сказаў. У якой форме ўжыты дзеясловы ў складзеных вамі пабуджальных сказах?
- Перабудуйце выдзелены складаназалежны сказ у бяззлучнікавы складаны сказ. Пракаменціруйце яго пунктуацыйнае афармленне.

➲ **Прачытайце тэкст. Пра якія якасці культуры маўлення разважае аўтар?**

Академик Лев Владимирович Щерба говорил: «Правила существуют для того, чтобы их с умом можно было нарушать». Форма этого высказывания парадоксальна, но мысль верна и глубока. Если существует строгая норма — например, орфографическая, если она неуклонно выполняется, то продуманные и обоснованные отступления от неё сразу будут замечены и по достоинству оценены читателем (как

Змест

ДЫДАКТЫЧНЫЯ МАТЭРЫЯЛЫ 3

Базавы ўзровень

РОЛЯ МОВЫ Ў ЖЫЦЦІ ЧАЛАВЕКА І ГРАМАДСТВА . . . 14
МАЎЛЕННЕ 15
ТЭКСТ 17
КУЛЬТУРА МАЎЛЕННЯ 19
АРФАЭПІЧНЫЯ НОРМЫ 21
АКЦЭНТАЛАГІЧНЫЯ НОРМЫ 23
АРФАГРАФІЧНЫЯ НОРМЫ 24
ЛЕКСІЧНЫЯ НОРМЫ 27
ФРАЗЕАЛАГІЧНЫЯ НОРМЫ 36
СЛОВАЎТВАРАЛЬНЫЯ НОРМЫ 41
МАРФАЛАГІЧНЫЯ НОРМЫ 46
ПАЎТАРЭННЕ І СІСТЭМАТЫЗАЦЫЯ ВЫВУЧАНАГА 49

Павышаны ўзровень

ФАНЕТЫКА І АРФАЭПІЯ. ГРАФІКА І АРФАГРАФІЯ. КУЛЬТУРА МАЎЛЕННЯ 52
ЛЕКСІКА. ФРАЗЕАЛОГІЯ. КУЛЬТУРА МАЎЛЕННЯ 57
МАРФЕМНАЯ БУДОВА СЛОВА. СЛОВАЎТВАРЭННЕ І АРФАГРАФІЯ. КУЛЬТУРА МАЎЛЕННЯ 59
МАРФАЛОГІЯ І АРФАГРАФІЯ. КУЛЬТУРА МАЎЛЕННЯ . . 61
ПАЎТАРЭННЕ І СІСТЭМАТЫЗАЦЫЯ ВЫВУЧАНАГА 77

ДЫЯГНАСТЫЧНЫЯ МАТЭРЫЯЛЫ 86

Базавы ўзровень

МАЎЛЕННЕ. ТЭКСТ 94
КУЛЬТУРА МАЎЛЕННЯ 95
АРФАЭПІЧНЫЯ НОРМЫ 96
АКЦЭНТАЛАГІЧНЫЯ НОРМЫ 97
АРФАГРАФІЧНЫЯ НОРМЫ 98
ЛЕКСІЧНЫЯ НОРМЫ 101
ФРАЗЕАЛАГІЧНЫЯ НОРМЫ 101
СЛОВАЎТВАРАЛЬНЫЯ НОРМЫ 102
МАРФАЛАГІЧНЫЯ НОРМЫ 103
ПАЎТАРЭННЕ І СІСТЭМАТЫЗАЦЫЯ ВЫВУЧАНАГА 105